

DON MAHSULOTLARI NARXINI RIVOJLANTIRISHDA BOZOR O'RGANISH MASALALARI

Usmanov Rustamjon Karimovich

"University of Business and Science"

"Yashil iqtisodiyot" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada don mahsulotlari narxini rivojlantirishda bozor o'rganish. bugungi iqtisodiyot sharoitida narx-navoni bozor tamoyillari asosida belgilanishini, ya'ni, talab va taklif yasosida belgilanib, bugun qaysi mahsulot qanchadan sotilishini bir yoki bir necha kun oldin bashorat qilishning imkoni yo'q. Oziq-ovqat xavfsizligi, bozorlarda narxlar barqarorligini ta'minlash bugun dunyo mamlakatlarini birdek o'ylantirayotgan masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: talab, taklif, don, un mahsuloti, narx, g'alla, bug'doy, klaster.

Kirish.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida don mahsulotlari strategik ahamiyatga ega bo'lib, aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bugungi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida don mahsulotlariga bo'lgan talab, narxlar dinamikasi va raqobatbardoshlikni chuqur tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, don narxini shakllantirishda va uni barqarorlashtirishda bozorni o'rganish – ilmiy asoslangan yondashuvlarni talab qilmoqda.

Bugungi kunda barcha sohalarda o'zgarishlar bo'lishshi ushbu sohalardagi tizimlar xam ozgarib boradi. Yangi tizim un va non mahsulotlari narxiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunda fermer davlat xarajatlarning bir qismini o'z bo'yniga olib, tadbirkorga bug'doyni arzon narxda bermaydi. Ishlab chiqaruvchilar bug'doy va un mahsulotlarini birja orqali erkin narxlarda sotib olib, tayyor mahsulot narxini ham xarajatlardan kelib chiqqan holda o'zlari belgilaydi. Bu jarayonda ayrim tadbirkorlar bundan foydalanib, narxlarni keskin oshirib yuborishi ehtimoli ham yo'q emas[1].

Mamlakatimizda 2022 yil 1 iyundan boshlab don va un mahsulotlarini birja savdolari orqali erkin narxlarda sotish yo'lga qo'yildi. Prezidentimizning 2022 yil 28 maydagi "G'allani yetishtirish va sotishda bozor tamoyilini joriy etishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan g'allani davlat tomonidan sotib olish va sotishda bozor narxlariga o'tilib, g'allachilik klasterlari va fermerlarga bug'doyni bozor narxida to'liq erkin sotish huquqi berildi[1].

Ushbu fermerlarning klasterlar uchun o'z mahsulotlarini bozor narxida sotishlariga imkon beradi.

Shu bois, davlatimiz rahbari topshirig'iga asosan yangi tizim shaffofligi, to'laqonli va adolatli ishlab ketishini nazorat qiluvchi Bosh prokuror boshchiligidagi Respublika shtabi tuzilgan. Hozirda 21 ta vazirlik-idoralarning rahbarlaridan iborat shtabning barcha hududlarda hududiy bo'limlari to'liq tarkibda ish olib boryapti. Ular har kuni g'allani sotib olish va sotishda bug'doy yetishtiruvchilar manfaatdorligini ta'minlash, ichki bozorda un va don mahsulotlari narxining o'sishi va taqchilligining oldini olish, muammolarni tezkor bartaraf etish bo'yicha ishlar olib bormoqda[2].

Davlatimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida don va un mahsulotlarini bozordagi narx-navoni davlat belgilamaydi - buni bozor talabining o'zi belgilaydi. Bu jarayonda mamlakatimiz asosiy fazifasi taklifni ko'paytirish, buning uchun tadbirkorlarni ko'proq bozor iqtisodiyotida o'z o'rnini topishi, birja savdolarida ishtirok etib, mahsulotini erkin sotishi, xarajatlarini kamaytirishga ko'maklashishdan iborat. Chunki bozorda talabga nisbatan taklif ko'p bo'lsa, narx barqarorligi taminlanadi va sog'lom raqobat muhiti shakllanadi[3].

Adabiyotlar sharhi.

Mavzuga oid adabiyotlarni o'rganishimiz shu ko'rsatadiki don mahsulotlari bozorini tahlil qilish va narx siyosatini shakllantirish masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar, agrar siyosatshunoslar va marketing mutaxassislari tomonidan chuqur o'rganilgan. Quyida ushbu yo'nalishda olib borilgan muhim ilmiy izlanishlar tahlil qilishgan.

Ya'ni o'zbekistonlik iqtisodchi olimlar (A.Abduraxmanov, B.Jabborov, M.Qodirov va boshqalar) o'z tadqiqotlarida agrar sohada narx mexanizmining shakllanishiga davlat aralashuvi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi, marketing xizmatlarining sustligi kabi omillar ta'sir etishini ta'kidlaganlar. Jumladan, Abduraxmanov A. o'zining «Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxini shakllantirish mexanizmi» nomli ishida don narxlariga ta'sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilingan.

Shuningdek, xalqaro miqyosda don mahsulotlari bozorini o'rganish borasida FAO (BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti), World Bank va OECD kabi tashkilotlarning hisobotlari va tahliliy materiallari muhim o'rin tutadi. Masalan, FAO hisobotlarida don narxlarining global o'zgaruvchanligi, iqlim sharoiti, energiya narxleri va logistika muammolari asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi. Shu bilan birga, don narxlarining barqarorligi oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita bog'liq ekani ta'kidlashgan.

Bundan tashqari klassik marketing nazariyasida (Kotler F., Armstrong G.) talab va taklif asosida narx shakllanishi, bozor segmentatsiyasi va narx differensiasiyasi usullari keng yoritilgan. Ushbu nazariy yondashuvlar don mahsulotlari bozorida ham qo'llanilishi mumkin. Jumladan, narxni differensiallashtirish orqali xaridorlar toifasi asosida mahsulotlarni narxlash va bozorda raqobatdosh holatni saqlab qolish mumkinligi ta'kidlanadi.

Tahlil va natijalar.

Yangi tizimga ko'ra, g'allaning bir kilogrammi dastlabki narx sifatida 2022 yil 1 iyundan boshlab 3 ming so'mdan qabul qilish boshlandi hamda kelgusida birja narxlaridan kelib chiqqan holda, ushbu narxga yana qo'shimcha haq to'lab berilishi barcha dehqon, fermerlar hamda klasterlar tomonidan ko'taringki ruhda qabul qilinish boshlandi.

Bugungi kunda Namangan viloyatida 3 ta yirik korxona don va don mahsulotlarini qayta ishlamoqda. 2022 yil xolatiga "Namangandonmahsulotlari" AJga tumanlar kesimida boshqoli donlarni yetishtirib berish uchun Mingbuloq tumanidan 22155 tonna don shundan urug'likka 1440 tonna, tovar don 17304 tonna vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun) 4851 tonna reja qilingan bo'lsa, Namangan tumanidan don

15855 tonna shundan urug'lik 3220 tonna, tovar don 9868 tonna vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun) 2767 tonna rejalashtirilgan. Kosonsoy, Yangiqo'rg'on tumanlarida yetishtirilgan jami donlar dan urug'lik uchun ajratilmaydi. Ushbu donlar faqat tovar don va birja savdosiga sotish uchun yo'naltiriladi.

Namangan viloyati va tumanlarida 2022 yil hosilidan boshqoli don tayyorlash rejasi⁴

№	Tumanlar	Tovar don	Urug'lik don	Vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun)	Jami
"Namangandonmahsulotlari" AJ					
1	Mingbuloq	17304	1440	4851	22155
2	Namangan	9868	3220	2767	15855
3	Kosonsoy	11196	0	3139	14334
4	To'raqo'rg'on	10284	1575	2883	14742
5	Yangiqo'rg'on	4273	0	1198	5471
	Korxona jami	52924	6235	14837	72557
"Uchqo'rg'ondonmahsulotlari" AJ					
1	Uychi	12766	3050	3579	19394
2	Uchqo'rg'on	14814	3337	4153	22304
3	Norin	8701	2202	2439	13343
4	Chortoq	3976	0	1115	5091
	Korxona jami	40257	8589	11286	60132
"Popdonmahsulotlari" AJ					
1	Pop	19063	1270	5344	24407
2	Chust	17815	846	4994	23655
	Korxona jami	36877	2116	10338	48061
	Viloyat bo'yicha jami	130059	16940	36461	180750

"Uchqo'rg'ondonmahsulotlari" AJga Uychi, Uchqo'rg'on, Norin, Chortoq tumanlari don mahsulotlarini yetkazib beradi. Ushbu tumanlar orasida Uchqo'rg'on tumani eng ko'p reja bo'yicha 22304 tonna don yetkazib beruvchi xisoblanadi. Ya'ni tovar don 14814 tonna, urug'likga 3337 tonna, vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun) 4153 tonna bug'doy yetkazib beradi. Chortoq tumani yulg'dorchilikga ixtisoslashganligi sababli reja bo'yicha tovar don 3976 tonna, vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun) 1115 tonna jami 5091 tonna bug'doy yetkazib beradi.

"Popdonmahsulotlari" AJga don mahsulotlaridan Pop va Chust tumanlari yetkazib beruvchi xisoblanadi. Korxonaga eng katta miqdorda boshqoli donlarni yetkazib beruvchi Pop tumani xisoblanib reja bo'yicha tovar don 19063 tonna, urug'lik don 1270, vaqtinchalik saqlash (birja savdosiga sotish uchun) 5344 tonna jami 24407 tonna yetkazib beradi.

Namangan viloyati tumanlarida fermer va qishloq xo'jaligi korxonalarida 2021 yilda jami boshqoli don ekinlari ishlab chiqarish 462912 tonnani, 2020 yilda 441607 tonnani, 2019 yilda 481311 tonnani, 2018 yilda 471118 tonnani tashkil qilgan.

⁴ Namangan viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi

Boshqoli don ekin maydonlari hajmi 2018 – 2019 yillarda 76500 gektar yer maydonni tashkil qilgan bo'lsa 2020 yila 74000, 2021 yilga kelib 67750 gektarga qisqardi. Bundan ko'rinadiki viloyatda ekin maydonlari Kosonsoy, Chortoq, Yangiqo'rg'on tumanlarida qisqarib u yerlarini bog'dorchilikga o'zgaritilayotgani aniqlashimiz mumkin. Viloyatda boshqoli don yetishtirish uchun eng katta xududni Chust va Pop tumanlari hisoblanadi, ularning ekin maydonlari 10 ming gektordan ortiqni tashkil qiladi [4].

Don mahsulotlari narxiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

№	Omil nomi	Ta'sir darajasi (1 – past, 5 – yuqori)	Izoh
1	Hosildorlik	5	Hosilning ko'pligi narxni pasaytiradi, kamligi esa oshiradi.
2	Bozor talabi	4	Yuqori talab narxning ko'tarilishiga olib keladi.
3	Import va eksport hajmi	4	Eksport oshganda ichki narxlar ko'tarilishi mumkin.
4	Davlat tartibga solish siyosati	5	Subsidiyalar, kvotalar va intervensiya narxga bevosita ta'sir qiladi.
5	Logistika va saqlash tizimi	3	Samarali logistika narx barqarorligiga yordam beradi.
6	Iqlim sharoitlari	5	Qurg'oqchilik, yomg'ir yetishmasligi hosilga va narxga kuchli ta'sir qiladi.
7	Raqobatchilar soni	2	Raqobat kuchli bo'lsa, narx barqaror saqlanadi.
8	Marketing faoliyati	3	Samarali marketing narxni optimallashtirishga yordam beradi.

Manba: Muallaf tomonida tayyorlangan.

✚ Ushbu jadvalda don mahsulotlari narxiga ta'sir etuvchi omillar 1 dan 5 gacha bo'lgan shkalada baholandi. Baholashda har bir omilning narx shakllanishidagi o'ri va ta'siri e'tiborga olindi:

✚ Hosildorlik va iqlim sharoitlari eng yuqori ta'sir darajasiga ega (5 ball), chunki bu omillar donning mavjudligi va ishlab chiqarish miqdoriga bevosita ta'sir qiladi.

✚ Davlat siyosati (subsidiyalar, intervensiya, soliq imtiyozlari) ham narxning barqarorligi va bozorni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

✚ Bozor talabi va tashqi savdo (import/eksport) muvozanati narxni qisqa va o'rta muddatda o'zgartirishi mumkin.

✚ Logistika, marketing va raqobatchilar sonining ta'siri nisbatan pastroq baholangan, ammo ular ham narx shakllanishiga ta'sir etuvchi muhim omillar hisoblanadi.

Yuqoridagi jadval asosida ko'rinadiki, don mahsulotlari narxini barqarorlashtirish uchun faqat bitta omilni emas, balki bir nechta iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni kompleks tarzda tahlil qilish zarur. Shu asosda bozorni chuqur o'rganish orqali narx siyosatini shakllantirish lozim.

Bugungi kunda viloyatda faoliyat yuritayotgan korxonalarda un mahsulotlarini ishlab chiqarishda zamonaviy energiyani tejaydigan texnologiyalarni olib kelish hamda iste'molchilarga sifatli va arzon mahsulotlarni yetkazib berish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Viloyatda sug'oriladigan va lalmi yerlarda g'alla yetishtirish, zamonaviy agrotexnologiyalardan foydalanish, agrotexnik tadbirlarga amal qilish orqali don hosildorligini oshirish, hamda, "urug'lik-don-un-non va non mahsulotlari" to'liq bog'liqligi bo'yicha ilmiy izlanishlarni muvofiqlashtirish, non va non mahsulotlari ishlab chiqarishga mo'ljallangan yuqori sifatli g'alla navlarini seleksiya qilish alohida e'tibor qaratilgan.

Mamlakatda Davlat aktivlarini boshqarish agentligi bilan hamkorlikda "O'zdonmahsulot" aksiyadorlik kompaniyasi tizimidagi aksiyadorlik jamiyatlarining boshqaruv organlari qarorlari asosida don korxonalari aktivlarni va ulushlarini investorlarga sotish ishlarini tashkil qilinmoqda[5].

Viloyatda un va non mahsulotlarini narxlarini talab va taklifga mutanosibligini ta'minlashda korxonalarini aholi ko'p yashaydigan hududlarda joylashtirish, aholining kunlik ehtiyojini to'liq qondirishga qaratilgan ish vaqti asosida, korxonaning o'zida yoki unga yaqin joylarda non va non mahsulotlari chakana savdosini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari dehqon bozorlari va aholi gavjum bo'lgan hududlarda keng assortimentdagi non va non mahsulotlarini sotish uchun non va non mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalarga ixtisoslashgan (maxsus) savdo firma do'konlarini tashkil etish bo'yicha manzilli dasturlarni ishlab chiqildi.

Xulosa va takliflar.

Iqtisodiyot va sanoat vazirligi tomonidan ichki iste'mol bozoridagi bug'doyga bo'lgan talab va takliflardan kelib chiqib, davlat resurslari hisobidan birja savdolariga qo'yiladigan un hajmini muvozanatini ta'minlash orqali kunlik nazoratini amalga oshirilmoqda.

Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi, "Respublika tovar xom ashyo birjasi" AJ bilan hamkorlikda don va un mahsulotlarini, shu jumladan fermer xo'jaliklari ixtiyorida qolgan hamda importdan keltirilgan don va un mahsulotlarini sotish bo'yicha elektron birja savdolari tizimida alohida savdo platformasini joriy qiladi. Bu orqali un va un mahsulotlarini bozorlarda narxlarni talab va taklif orqali belgilashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2022 yil 30 maydagi 284-sonli "2022 yil hosilidan bug'doyni xarid qilish va sotishda bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. Isroilov B., Xolbekov R. Buxgalteriya xisobi nazariyasi 2020 y darslik.
3. Karimov A.A. va boshqalar. Buxgalteriya xisobining axborot tizimlari. O'kuv qo'llanma. 2018.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi.
5. Ergashxodjayeva Sh.J. Marketing boshqarish. Darslik. - T.: TDIU, 2018. - 324 b.; Soliyev A. Marketing.

6. Muhammadjanovich K. I. EFFECTIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP //Conference Zone. – 2022. – С. 129-133.
7. Kenjabayev A.T. Tadbirkorlik faoliyatini axborotlashtirish milliy tizimini shakllantirish muammolari.: Iqt.fan. dokt. diss.avtoref. – T.: 2005-39 b.
8. O`zbekistonda kichik tadbirkorlik. Statistika to'plam. Toshkent, 2020 y.190b.
9. Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari.